

РОЛЬ ХАРТІЇ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ЗАХИСТІ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ КОНКУРЕНЦІЙНОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

A ROLE OF THE CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION IN PROTECTING RIGHTS OF UNDERTAKINGS WITHIN ENFORCEMENT OF THE EUROPEAN UNION COMPETITION LAW

Сус М.С., д.філос.,
старший юрист

Адвокатське об'єднання «Саснко Харенко»

Стаття присвячена дослідженню та загальній характеристиці ролі Хартії основоположних прав Європейського Союзу (Хартія) як складової конституційного права Європейського Союзу (ЄС або Союз) в захисті прав суб'єктів господарювання при застосуванні конкурентного права ЄС на прикладі застосування статей 101 та 102 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС).

За результатами проведеного дослідження встановлено, що Хартія відіграє важливу роль у захисті прав суб'єктів господарювання під час застосування конкурентного права ЄС, зокрема, статей 101 та 102 ДФЄС. Положення Хартії поширюються як на провадження Європейської комісії (ЄК), так і на провадження національних конкурентних відомств (НКВ) щодо застосування вказаних вище статей. Положення Хартії поширюються і на Суд ЄС та суди держав-членів при розгляді питань, пов'язаних із застосуванням статей 101 та 102 ДФЄС, зокрема, при розгляді спорів щодо оскарження рішень ЄК та НКВ, прийнятих за результатами вказаних вище проваджень.

На рівні ЄС як інтеграційного об'єднання Хартія активно використовується суб'єктами господарювання як інструмент захисту своїх прав в рамках проваджень ЄК щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС. Кількість спорів перед Судом ЄС, у яких піднімаються доводи щодо порушення ЄК Хартії, є значною та має тенденцію до зростання після набуття Хартією обов'язкової сили у 2009 році. Це відповідно вказує, що на практиці Хартія є не декларативним документом, а дієвим інструментом захисту прав. Випадки успішності доводів суб'єктів господарювання з посиланням на порушення їхніх прав, закріплених у Хартії, є непоодинокими.

Європейські дослідники питань конкурентного права ЄС відзначають важливу роль, яку Хартія фактично виконує в частині укріплення поваги до та захисту прав суб'єктів господарювання під час застосування статей 101 та 102 ДФЄС: від встановлення високих стандартів процесуальної справедливості та підвищення рівня змістової справедливості до процесуальної конвергенції між провадженнями щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС на Союзному рівні та рівні держав-членів. Правозастосовна практика в ЄС на рівні інтеграційного об'єднання вказує на все більшу важливість та значущість поваги до основоположних прав під час застосування конкурентного права ЄС як чиннику, який обмежує широкі повноваження та дискрецію ЄК та встановлює високі вимоги до правомірності її рішень.

Як найбільш релевантні для антираст проваджень та ті, на порушення яких суб'єкти господарювання найчастіше посилаються у судових спорах з ЄК, можна виділити такі закріплені в Хартії права та принципи: (1) право на приватність (ст. 7); (2) право на належне врядування (ст. 41); (3) право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд (ст. 47); (4) презумпція невинуватості та право на захист (ст. 48); (5) принципи законності та пропорційності кримінального правопорушення та покарання (ст. 49); (6) право не бути двічі засудженим або покараним у кримінальному провадженні за одне і те ж кримінальне правопорушення (ст. 50). У частині зазначених вище прав та принципів Судом ЄС напрацьована значна практика інтерпретації в контексті застосування конкурентного права ЄС, яку органам Антимонопольного комітету України та українським судам у світлі євроінтеграційного руху України доцільно було би враховувати як при тлумаченні сутнісного змісту конституційних прав, так і прав суб'єктів господарювання, передбачених профільним антимонопольним законодавством України, при формуванні підходів та вимог до забезпечення і дотримання прав суб'єктів господарювання під час застосування українського антимонопольного законодавства.

Ключові слова: конституція, права людини, основоположні права, захист прав, конкурентне право, Європейський Союз, європейська інтеграція, Хартія основоположних прав Європейського Союзу, Суд Європейського Союзу, Європейська комісія.

The article is devoted to examination and general outline of a role of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (the "Charter") being a component of the constitutional law of the European Union (the "EU" or the "Union") in protection of rights of undertakings within enforcement of EU competition law on example of Articles 101 and 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union ("TFEU").

Following results of the conducted research it is established that the Charter plays an important role in protecting the rights of undertakings within enforcement of EU competition law, particularly Articles 101 and 102 TFEU. Provisions of the Charter apply to proceedings concerning enforcement of the said articles of both the European Commission (the "EC") and national competition authorities (the "NCAs"). The Charter also applies to the Court of Justice of the European Union (the "CJEU") and the courts of Member States within their consideration of issues related to application of Articles 101 and 102 TFEU, in particular, during consideration of claims against decisions of the EC and NCAs adopted within the framework of the above proceedings.

At the Union level, the Charter is actively relied upon by undertakings as a tool to protect their rights within the EC's proceedings on enforcement of Articles 101 and 102 TFEU. The number of disputes before the CJEU, where the Charter-related arguments are raised, is significant and increased after the Charter became binding in 2009. This indicates that, in practice, the Charter is not a declarative document but an effective instrument for protecting rights. Cases of successful arguments put forward by undertakings based on violation of their rights provided by the Charter by the EC before the CJEU are not uncommon.

European scholars note the significant role that the Charter practically plays in strengthening respect for and protecting the rights of undertakings during enforcement of Articles 101 and 102 TFEU. This includes establishing high standards of procedural fairness, enhancing substantive fairness, and achieving greater procedural convergence between proceedings regarding application of Articles 101 and 102 TFEU at the Union and Member States levels. Practice at the Union level shows the increasing importance and significance of respecting fundamental rights during enforcement of EU competition law as a factor limiting broad powers and discretion of the EC and setting high requirements for legitimacy of its decisions.

The following rights and principles enshrined in the Charter could be characterised as the most relevant for antitrust procedures and the most frequently invoked by undertakings in their court disputes with the EC: (1) a right to privacy (Article 7); (2) a right to good administration (Article 41); (3) a right to an effective remedy and to a fair trial (Article 47); (4) presumption of innocence and a right of defence (Article 48); (5) principles of legality and proportionality of criminal offences and penalties (Article 49); (6) a right not to be tried or punished twice for the same criminal offence (Article 50). The CJEU has developed an extensive case-law related to interpretation of the above rights and principles in the context of enforcement of EU competition law. In light of Ukraine's EU integration movement, it would be expedient for the bodies of the Antimonopoly Committee of Ukraine and Ukrainian courts to consider this case-law when interpreting the essence of rights of undertakings enshrined in the Constitution of Ukraine and their rights provided for by Ukrainian antimonopoly legislation, when setting approaches and requirements to ensuring and observing rights of undertakings during enforcement of Ukrainian antimonopoly legislation.

Key words: constitution, human rights, fundamental rights, protection of rights, competition law, European Union, European integration, Charter of Fundamental Rights of the European Union, Court of Justice of the European Union, European Commission.

Постановка проблеми. З огляду на євроінтеграційний рух України та його конституційну незворотність [1] наближення українського законодавства до *acquis* Європейського Союзу (далі – ЄС або Союз) є одним із важливих питань для України. Задля успішного входження України в ЄС та інтеграції в його правовий та економічний порядок подальшого наближення до *acquis* ЄС потребує і українське законодавство про захист економічної конкуренції (далі також – антимонопольне законодавство). Конкуренційне право є одним із найбільш важливих пластів права ЄС, яке спрямоване на забезпечення вільної та неспотвореної конкуренції на внутрішньому ринку ЄС.

Конкуренційне право ЄС включає в себе різні блоки. Серед них і заборони антиконкурентних узгоджених дій та зловживання домінуючим становищем. Відповідні заборони наразі закріплені в статтях 101 та 102 Договору про функціонування Європейського Союзу [2] (далі – ДФЕС), які складають основну правову базу системи антитрасту в ЄС. Заборони антиконкурентних узгоджених дій та зловживання монополією (домінуючим) становищем встановлені і українським антимонопольним законодавством. Справи про порушення статей 101 та 102 ДФЕС на загальносоюзному рівні розглядає Європейська комісія (далі – ЄК або Комісія) в рамках адміністративної процедури. Як і українське конкурентне відомство – Антимонопольний комітет України (далі – АМКУ), ЄК акумулює на собі одночасно повноваження слідчого, прокурора та судді, тобто сама розслідує порушення та сама приймає рішення про встановлення порушень та накладення санкцій за них. Каральні повноваження ЄК дуже суттєві. Зокрема, штрафи, які ЄК уповноважена накладати на суб'єктів господарювання за порушення статей 101 та 102 ДФЕС, можуть сягати до 10 % річного обороту суб'єктів господарювання-порушників та в непоодиноких випадках складають сотні мільйонів, а то й мільярди євро. Рішення ЄК про встановлення порушень статей 101 та 102 ДФЕС та накладення санкцій за них підлягають контролю з боку Суду Справедливості Європейського Союзу (далі – Суд ЄС), який відповідно складається з Загального Суду як суду першої інстанції та Суду Справедливості як суду апеляційної інстанції.

Зважаючи на організацію застосування конкурентного права в ЄС, тобто акумуляцію ЄК на собі повноважень слідчого, прокурора та судді й наділення її при цьому значними як слідчими (можливість запитування значного кола інформації під ризиком накладення штрафів, проведення перевірок суб'єктів господарювання тощо), так і каральними повноваженнями на перший план виходить забезпечення захисту прав суб'єктів господарювання під час виконання ЄК своїх функцій із виявлення, припинення та притягнення до відповідальності за порушення конкурентного права ЄС. Низка запобіжників від свавільного використання ЄК своїх повноважень та гарантій забезпечення дотримання нею прав суб'єктів господарювання під час розслідувань порушень конкурентного права ЄС встановлена на рівні актів вторинного права ЄС, зокрема, у Регламенті Ради (ЄС) № 1/2003 від 16.12.2002 [3] (далі – Регламент № 1/2003) та Регламенті Комісії (ЄС) № 773/2004 від 07.04.2004 [4], актів, виданих ЄК на роз'яснення та деталізацію положень згаданих регламентів, які встановлюють різні права суб'єктів господарювання, які беруть участь у справах ЄК, та гарантії їхнього дотримання.

Крім положень спеціальних актів вторинного права ЄС на провадження щодо розгляду справ про порушення конкурентного права ЄС поширюються положення Хартії основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) [5]. Хартія має таку ж юридичну силу як і Договори ЄС (ст. 6(1) Договору про Європейський Союз [6] (далі – ДЕС)). Для ЄС Хартія виконує співставний функціонал, як для України виконує Конституція. У світлі наближення

українського антимонопольного законодавства до *acquis* ЄС як теоретичний, так і практичний інтерес становить дослідження ролі Хартії в захисті прав суб'єктів господарювання під час застосування конкурентного права ЄС та отримання розуміння як Хартія як складова конституційного права ЄС застосовується на практиці.

Ступінь розробленості. Питання ролі та місця Хартії в системі захисту прав в Європейському Союзі привертають увагу вітчизняних науковців. Серед останніх комплексних досліджень можна, зокрема, виділити монографію Л.Г.Фалалєєвої [7], присвячену захисту основоположних прав в інтеграційному правопорядку ЄС, в якій зачіпалися окремі аспекти цього захисту і в контексті конкурентного права ЄС. Різним питанням застосування конкурентного права ЄС присвячені праці К.В. Смирнкової, С.В. Шкляра та інших науковців. Окремі аспекти застосування конкурентного права ЄС у порівнянні з антимонопольним законодавством та правозастосовною практикою в Україні досліджував і автор [8]. Водночас попри інтерес вітчизняних науковців до питань конкурентного права ЄС та захисту основоположних прав в ЄС питання ролі Хартії у системі захисту прав суб'єктів господарювання під час застосування конкурентного права ЄС лишається у вітчизняній правовій науці недостатньо дослідженим, що відповідно зумовлює актуальність дослідження цього питання. Варто при цьому відзначити, що співвідношення Хартії та застосування конкурентного права ЄС є однією із центральних тем досліджень західних науковців та практикуючих юристів, об'єднуючим лейтмотивом яких є пошук такої моделі застосування конкурентного права ЄС, яка водночас оптимально поєднувала би в собі вимоги забезпечення ефективного застосування конкурентного права та належного захисту основоположних прав.

Метою статті є дослідження ролі Хартії в захисті прав суб'єктів господарювання при застосуванні конкурентного права ЄС на прикладі застосування статей 101 та 102 ДФЕС, надання загальної характеристики цій ролі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до її преамбули Хартія знову підтверджує, з належним урахуванням повноважень і завдань Союзу та принципу субсидіарності, права, як вони випливають, зокрема, з конституційних традицій і міжнародних зобов'язань, спільних для держав-членів, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), Соціальних хартій, прийнятих Союзом і Радою Європи, а також практики Суду ЄС та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [5].

Сфера застосування та обсяг її інтерпретація прав та принципів, відображених у Хартії, встановлені відповідно в статтях 51 та 52 Хартії. Щодо сфери застосування, відповідно до ст. 51(1) Хартії, її положення адресовані установам, органам, офісам та агенціям Союзу з належним врахуванням принципу субсидіарності, а також державам-членам лише тоді, коли вони застосовують (імплементують) право Союзу. Вони таким чином мають поважати права, дотримуватися принципів та сприяти їх застосуванню відповідно до своїх відповідних повноважень та поважаючи межі повноважень Союзу, надані йому у Договорах [5]. Як зазначено у коментарі до ДФЕС, ДЕС та Хартії, підготовленому колективом авторів (М. Томашек, В. Шмейкал та інші), положення ст. 51 Хартії розрізняють дві групи суб'єктів: інституції Союзу, до яких Хартія застосовується відповідно до принципу субсидіарності, та держави-члени (їхні органи влади), до яких Хартія застосовується лише тоді, коли вони застосовують право Союзу. Обмежена національна сфера застосування Хартії відрізняє її від інших інструментів захисту фундаментальних прав, таких як Конвенція або національні конституційні норми, які не обмежені таким чином [9, с. 1720]. У частині обсягу та інтерпретації прав та принципів, передбачених Хартією, відповідно до ст. 52(1) Хартії будь-

яке обмеження щодо реалізації прав і свобод, визнаних цією Хартією, повинно бути передбачене законом і поважати сутність (essence) цих прав і свобод. За умови дотримання принципу пропорційності, обмеження можуть бути застосовані лише в тому випадку, якщо вони необхідні та дійсно відповідають цілям загального інтересу, визнаним Союзом, або необхідності захисту прав та свобод інших осіб [5].

Цікавим є співвідношення між положеннями Хартії та Конвенції, з огляду на те, що перша формувалася з урахуванням останньої. Відповідно до ст. 52(3) Хартії, у тій мірі, в якій Хартія містить права, які відповідають правам, гарантованим Конвенцією, значення та обсяг цих прав є такими ж, як ті, що викладені у Конвенції. Це положення не перешкоджає праву Союзу забезпечити більш широкий захист [5]. На практиці це означає, що при визначенні змісту та обсягу прав, закріплених у Хартії, які відповідають закріпленим у Конвенції, має враховуватися практика ЄСПЛ щодо інтерпретації відповідних прав, передбачених Конвенцією. Співвідношення між положеннями Хартії та Конвенції відображені у роз'ясненнях щодо Хартії від 14.12.2007 [10].

Застосовність Хартії у провадженнях, які стосуються застосування статей 101 та 102 ДФЄС, прямо закріплена на рівні актів вторинного права ЄС. Специфіка цих двох статей полягає в тому, що вони є прямо застосовними як на загальносоюзному рівні (на рівні ЄС як інтеграційного об'єднання), так і на національному рівні держав-членів, паралельно із застосуванням відповідного національного конкурентного законодавства. У першому випадку застосування статей 101 та 102 ДФЄС покладено на ЄК, у другому – на конкурентні відомства та суди держав-членів. Правила застосування статей 101 та 102 ДФЄС з боку ЄК, конкурентних відомств та судів держав-членів ЄС встановлені в Регламенті № 1/2003. Відповідно до п. 37 преамбули до вказаного регламенту він поважає основоположні права та дотримується принципів, визнаних, зокрема, Хартією. Відповідно Регламент № 1/2003 має тлумачитися та застосовуватися з повагою до цих прав і принципів [3].

Згідно зі ст. 3(1) Директиви (ЄС) 2019/1 Європейського парламенту і Ради від 11.12.2018 (так звана «Директива ECN+») при провадженнях стосовно порушень статей 101 та 102 ДФЄС, зокрема, при реалізації повноважень, згаданих у цій директиві, з боку національних конкурентних відомств (далі – НКВ), мають дотримуватися загальні принципи права ЄС та Хартія. Держави-члени відповідно мають забезпечити, щоб реалізація повноважень, згаданих у ст. 3(1) Директиви ECN+, підлягала відповідним запобіжникам (гарантіям) в частині реалізації прав суб'єктів господарювання на захист, включаючи право бути почутим та право на ефективний засіб правового захисту перед трибуналом. Відповідно до ст. 3(3) Директиви ECN+ держави-члени мають забезпечити, щоб провадження НКВ здійснювалися протягом розумного строку. Держави-члени також мають забезпечити, щоб перед прийняттям рішень відповідно до ст. 10 Директиви ECN+, НКВ приймали заяву про заперечення [11]. Пункти 14 та 42 преамбули до Директиви ECN+ уточнюють сферу та специфіку застосування Хартії під час проваджень НКВ щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС. Зокрема, відповідно до першого з цих пунктів реалізація повноважень, наданих НКВ Директивою ECN+, зокрема, слідчих повноважень, має підлягати запобіжникам, які мають щонайменше відповідати загальним принципам права ЄС та Хартії, відповідно до практики Суду ЄС, зокрема, в контексті проваджень, які можуть призвести до накладення санкцій. Ці запобіжники включають право на належне врядування та повагу до прав суб'єктів господарювання на захист, важливим компонентом якого є право бути почутим, які деталізовані у п. 14 преамбули до Директиви ECN+ таким

чином, що НКВ мають повідомити суб'єктів господарювання, щодо яких проводиться розслідування, про попередні заперечення, висунуті проти них, перед прийняттям рішення про встановлення порушення, та надати їм можливість ефективно висловити свої погляди щодо таких заперечень. Особи, яким надані попередні заперечення, повинні мати право ознайомитися з відповідними матеріалами справи НКВ, аби мати змогу ефективно реалізувати своє право на захист. Крім того, в частині рішень НКВ, зокрема, тих, якими встановлюються порушення статтей 101 та 102 ДФЄС та накладаються зобов'язання або штрафи, адресати таких рішень повинні мати право на ефективний засіб правового захисту перед трибуналом у відповідності до ст. 47 Хартії. Відповідні рішення мають бути мотивованими таким чином, щоб надавати адресатам цих рішень можливість з'ясувати причини таких рішень та реалізувати право на ефективний засіб правового захисту. Крім того, відповідно до права на належне врядування держави-члени повинні забезпечити, щоб під час застосування статей 101 і 102 ДФЄС НКВ здійснювали провадження протягом розумного строку, зважаючи на особливості кожної справи. Організація вказаних запобіжників (гарантій) має досягати балансу між дотриманням основоположних прав суб'єктів господарювання та обов'язком забезпечити ефективне застосування статей 101 і 102 ДФЄС [11]. Перелік вказаних вище запобіжників, відображених в Директиві ECN+, відзеркалює підходи до застосування статей 101 та 102 ДФЄС на рівні ЄС як інтеграційного об'єднання, де повноваженнями застосовувати ці статті наділена ЄК. У свою чергу, відповідно до п. 42 до преамбули до Директиви ECN+, у відповідності до Хартії, у провадженнях перед національними адміністративними органами з питань конкуренції або, залежно від обставин, у некримінальних судових провадженнях штрафи мають бути накладені, коли порушення було вчинено умисно чи з необережності. Поняття умислу та необережності мають тлумачитися відповідно до практики Суду ЄС щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС і не відповідно до понять умислу та необережності у провадженнях, що здійснюються кримінальними органами, які стосуються кримінальних справ. Зазначене вище застосовується без шкоди для національних законів, згідно з якими встановлення порушення ґрунтується на критерії об'єктивної відповідальності, за умови, що це сумісно з практикою Суду ЄС. Директива ECN+, у свою чергу, не впливає на національні правила щодо стандарту доказування або зобов'язань НКВ з'ясувати факти у відповідній справі, за умови, що такі правила та зобов'язання сумісні із загальними принципами права Союзу [11].

Таким чином, Хартія є прямо застосовною у провадженнях щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС як з боку ЄК, так і з боку НКВ держав-членів ЄС. Хартія відповідно поширюється і на судові органи ЄС та держав-членів при розгляді питань, пов'язаних із застосуванням статей 101 та 102 ДФЄС, зокрема, при розгляді спорів щодо оскарження відповідних рішень ЄК та НКВ, прийнятих за результатами вказаних вище проваджень.

Європейські науковці та практикуючі юристи, які займаються конкурентним правом ЄС, як найбільш релевантні для процедур антитрасту та ті, на порушення яких суб'єкти господарювання найчастіше посилаються у своїх позовах до Комісії, виділяють такі закріплені в Хартії права та принципи: (1) право на приватність (ст. 7); (2) право на належне врядування (ст. 41); (3) право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд (ст. 47); (4) презумпція невинуватості та право на захист (ст. 48); (5) принципи законності та пропорційності кримінального правопорушення та покарання (ст. 49); (6) право не бути двічі засудженим або покараним у кримінальному провадженні за одне і те ж кримінальне правопорушення (ст. 50) [12, с. 4; 13, с. 16-17]. Особливості реалізації вка-

заних вище прав та принципів в контексті застосування статей 101 та 102 ДФЄС отримали широку інтерпретацію з боку Суду ЄС. Аналіз практики Суду ЄС щодо інтерпретації вищезгаданих прав та принципів, передбачених Хартією, не входить в завдання цієї статті та потребує окремого викладу. З окремими позиціями Суду ЄС та їхньою інтерпретацією можна ознайомитися у численних працях європейських науковців та практикуючих юристів, наприклад, Ж. МакЛеннан, Б. Вереекена та А. Сенонера [12], В. Вілса [13], Дж. Джентіле [14], вищезгаданому коментарю до ДФЄС, ДЄС та Хартії, підготовленому колективом авторів (М. Томашек, В. Шмейкал та інші [15]).

У рамках цієї статті розглянемо окремі статистичні дані щодо використання Хартії як інструменту захисту прав в рамках проваджень ЄК щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС та конкурентного права ЄС загалом, аби зрозуміти наскільки широко Хартія застосовується на практиці та які тенденції її застосування.

Цікавим є дослідження Ж. МакЛеннан, Б. Вереекена та А. Сенонера в частині розгляду Судом ЄС в конкурентних спорах аргументів, які базуються на порушенні прав суб'єктів господарювання, закріплених в Хартії або в дзеркальних положеннях Конвенції, під час проваджень ЄК. Дослідники проаналізували судову практику за період 1990–2020 років та вказують, що після набуття Хартією юридичної сили у 2009 році з набуттям чинності Лісабонською угодою кількість справ, в яких піднімалися доводи про порушення прав, включених до Хартії, перед Загальним Судом порівняно з попереднім періодом від формального проголошення Хартії до набрання нею юридичної сили (від 01.01.2000 до 01.12.2009 відповідно) виросла на 709 %, з 23 до 186 справ. Тим часом кількість справ на розгляді Суду Справедливості, в яких піднімалися доводи щодо недотримання Хартії, виросла на 1360 %, з 5 до 73 справ [12, с. 4]. Наводиться і цікава статистика, що з набуттям Хартії обов'язкового характеру, кількість успішних доводів з використанням Хартії у справах на розгляді Загального Суду складала 34 з 186 порівняно з 0 з 23 у справах, ініційованих до 2009 року, тобто коефіцієнт успіху виріс з 0 % до 18 %. На рівні Суду Справедливості спостерігається така тенденція: успішні доводи з використанням Хартії спостерігалися в 1 з 5 справ, розпочатих до 2009 року, позаяк як після набуття Хартією обов'язкового характеру – в 5 з 73 справ, коефіцієнт успіху таким чином знизився з 20 до 7 %. Як зазначають Ж. МакЛеннан, Б. Вереекена та А. Сенонер, більший коефіцієнт успіху доводів щодо порушення Хартії в Загальному Суді порівняно з Судом Справедливості очікуваний, так як перший як суд першої інстанції, на якого покладений розгляд питань як права, так і факту, може з більшою ймовірністю розглядати аргументи щодо порушення належного процесу з боку ЄК глибше та завзятіше ніж Суд Справедливості. Дослідники зазначають, що більша увага ЄК до забезпечення належного процесу, зокрема, публікація ЄК кращих практик щодо проведення розслідувань та підвищення ролі Уповноваженого по слуханням, могли покращити здійснення адміністративного процесу загалом, водночас у той же час в останні роки спостерігається підвищена кількість позовів на основі порушень вимог належного процесу та, відповідно до досвіду практикуючих юристів, в адміністративній процедурі ЄК існують очевидні недосконалості або, в деяких випадках, і суттєві проблеми [12, с. 5]. Дослідники також оцінили результати розгляду справ, в яких піднімалися доводи щодо порушення ЄК положень Конвенції до 2009 року і прийшли до висновків, що шанс успіху у спорі на основі посилання на Хартію вищий порівняно з тим як було раніше при покладенні на дзеркальні Хартії положення Конвенції. Загальний висновок, до якого Ж. МакЛеннан, Б. Вереекена та А. Сенонер приходять у своєму дослідженні, що з набуттям Хартією статусу обов'язкового елементу кон-

ституційного права ЄС шанс успішного покладання на аргументи, які стосуються порушення ЄК основоположних прав, вищий ніж був раніше [12, с. 5].

У своїй роботі [12] Ж. МакЛеннан, Б. Вереекена та А. Сенонер описують найбільш цікаві справи, які стосувалися порушення основоположних прав, закріплених в Хартії. Аналіз цих справ показує, що питання правової матерії, вирішення яких постає перед Судом ЄС, є достатньо глибокими та нетривіальними, зокрема, в частині поширення на суб'єктів господарювання презумпції невинуватості в контексті «гібридних» картельних процедур, коли одні суб'єкти господарювання визнають порушення та йдуть на угоду про врегулювання з ЄК, а інші – ні, що відповідно призводить до того, що залучення останніх до участі в антиконкурентних узгоджених діях ЄК має доводити в загальному порядку. Ці питання, зокрема, постали перед Загальним Судом у справі *Icap plc and Others v European Commission* [16]. У цій справі Загальний Суд встановив, що навіть певні дані щодо залученості компанії групи Ісар до картелю у своєму рішенні 2013 року, прийнятому щодо тих суб'єктів господарювання, які пішли з Комісією на врегулювання, адресатом якого (рішення) компанії групи Ісар не були, Комісія порушила принцип презумпції невинуватості компанії групи Ісар, так як із вказаного рішення 2013 року витікала позиція Комісії щодо залучення групи Ісар до картелю, хоча рішення щодо групи Ісар на той момент ЄК прийнято не було. Відповідне рішення було ЄК прийнято у 2015 році, коли компанії групи Ісар були визнані так званими «фасилітаторами» картелю, за що на них було накладено штрафи. Вказане рішення ЄК 2015 року якраз і оспорювалося компаніями групи Ісар перед Загальним Судом. Оцінивши аргументи сторін, Загальний Суд встановив, що порушення принципу презумпції невинуватості стосовно компанії групи Ісар з боку ЄК шляхом викладення рішення 2013 року в той спосіб, в який воно було викладено, не дає підстав для скасування оспорюваного перед ним рішення, прийнятого ЄК щодо компанії групи Ісар у 2015 році, оскільки ці два рішення приймалися в окремих процедурах. Компанії групи Ісар піднімали у своїй позовній заяві і доводи щодо порушення ЄК принципів належного врядування, передбачених у ст. 41 Хартії, зокрема, порушення Комісією принципу безсторонності при прийнятті рішення 2015 року, які Загальний Суд оцінював поряд з доводами щодо порушення презумпції невинуватості, закріпленої у ст. 48 Хартії. Загальний Суд розрізнув, що безсторонність інституції має як суб'єктивний (безсторонність посадових осіб), так і об'єктивний вимір (безсторонність самої інституції при прийнятті рішень), та не підтримав доводи позивачів щодо порушення ЄК принципу об'єктивної безсторонності як підстави для скасування оспорюваного рішення Комісії [16]. Водночас Загальний Суд, крім скасування певних частин резолютивної частини рішення ЄК 2015 року щодо встановлення вчинення компаніями групи Ісар порушень, виходячи із оцінки фактичних обставин справи та наведених ЄК доказів, скасував вказане рішення ЄК в частині накладення штрафів на позивачів, підтримавши їхні доводи, що рішення не містило достатнього мотивування підходів до визначення штрафів. Комісія оскаржила рішення Загального Суду щодо скасування її рішення в частині накладення штрафів на компанії групи Ісар, проте безуспішно – Суд Справедливості відмовив у задоволенні позову ЄК повністю [17].

Однією з найбільш «популярних» статей Хартії, на порушення якої суб'єкти господарювання посилаються у спорах з ЄК, є ст. 47 Хартії, яка гарантує право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд. Ця стаття Хартії відзеркалює положення ст. 6 та 13 Конвенції [10]. А. Калінтірі наводить цікаву статистику щодо посилання на цю статтю Хартії у спорах з ЄК щодо застосування конкурентного права ЄС. Серед проаналізова-

них дослідником рішень Суду ЄС щодо конкуренційного права, в яких містилося посилання на ст. 47 Хартії, за період до 31.12.2020 (131 рішень), більше 90 % посилань було наведено в рішеннях, які стосувалися застосування статей 101 та 102 ДФЄС. Решта відповідно припадали на справи щодо контролю за концентрацією (4 %) та стосовно державної допомоги (5 %). З 131 проаналізованих рішень лише два стосувалися надання Судом ЄС попередніх рішень за запит національних судів, решта рішень відповідно були прийняті Судом ЄС у рамках проваджень щодо судового перегляду. На ст. 47 Хартії як на засіб захисту наводилися посилання під різними приводами: право на розгляд справи незалежним та безстороннім трибуналом (38 % усіх посилань), право на розгляд справи протягом розумного строку (20 %), зобов'язання викласти мотиви (близько 18 %), право на ефективний засіб правового захисту (16 %), принцип рівності сторін (14 %), принцип презумпції невинуватості (8 %), решта (3 %) стосувалися інших питань. А. Калінтірі зазначає, що аналіз усіх рішень, які містять посилання на статтю 47 Хартії після Лісабонської угоди, демонструє, що сфера охоплення цієї статті складається з жорсткого «ядра», яке включає права, прямо передбачені текстом статті, але також і покриває більш широкий «периметр», який охоплює ширші запобіжні заходи та гарантії, що випливають із вказаної статті імпліцитно. До останніх, зокрема, відносяться обов'язок наводити мотиви, презумпція невинуватості та принцип рівності сторін. Як зазначає А. Калінтірі, загалом, захист, який надається ст. 47 Хартії, є широким та гнучким, водночас не безмежним. Серед цікавих спостережень, які він наводить у своєму дослідженні, зокрема, те, що Суд ЄС продовжує черпати натхнення зі ст. 6 Конвенції при формуванні своєї практики і паралельний симбіоз ст. 6 Конвенції і ст. 47 Хартії не ослабив і не підірвав значущість обох вказаних статей у застосуванні конкуренційного права ЄС. Дослідник резюмує, що в сфері конкурентної політики ЄС принцип ефективного судового захисту, який витікає зі ст. 47 Хартії, використовувався як інструмент встановлення високих стандартів процесуальної справедливості. У той же час це також мало один побічний ефект і один важливий наслідок: посилення правомірності (легітимності) застосування конкуренційного права ЄС та значне обмеження дискреції Комісії. А. Калінтірі також зазначає, що ст. 47 Хартії встановлює планку процесуальної справедливості не тільки для Комісії, а й для національних конкурентних відомств та судів у застосуванні конкуренційного права ЄС, і, таким чином, слугує рушієм вищого рівня процесуальної конвергенції [18].

Цікаве дослідження щодо застосування ст. 47 Хартії у конкуренційних спорах наводить і Дж. Джентіле, яка розглядає вплив цієї статті Хартії на укріплення справедливості у застосуванні конкуренційних правил ЄС. Дослідниця виділяє шість зон, в яких ст. 47 Хартії широко застосовується: (1) *locus standi* та доступ до суду; (2) обсяг судового перегляду (контролю) з боку Суду ЄС; (3) перегляд санкцій Судом ЄС, (4) надмірна тривалість проваджень та ефективні засоби правового захисту, (5) обов'язок наводити мотиви; та (6) докази, наводячи відповідну практику Суду ЄС по кожній з цих зон [14, с. 180-194]. За результатами проведеного аналізу практики застосування ст. 47 Хартії у конкуренційних спорах, Дж. Джентіле наводить висновки, що ця стаття сприяла укріпленню процесуальної справедливості у сфері конкуренційного права ЄС. У частині ж змістової (субстантивної) справедливості, дослідниця зазначає, що ст. 47 Хартії розширює можливість для перегляду актів Комісії, окреслює право на ефективний засіб правового захисту у зв'язку з надмірно тривалими провадженнями та посилює роль міркувань щодо змістової справедливості при перегляді санкцій, які здійснюються Судом ЄС, зокрема Загальним Судом [14, с. 201-202].

Таким чином, із описаного вище можна зробити висновок, що Хартія відіграє важливу роль у забезпеченні захисту прав суб'єктів господарювання під час застосування конку-

ренційного права ЄС, зокрема, статтей 101 та 102 ДФЄС. Положення Хартії поширюються як на провадження ЄК щодо застосування цих статей, так і провадження НКВ держав-членів ЄС. Правозастосовна практика в ЄС на рівні інтеграційного об'єднання вказує на все більшу важливість та значущість захисту основоположних прав під час застосування конкуренційного права та тяжіння правозастосування ЄС в цю сторону. Хартія та інтенсивність посилання на неї в позовах щодо оскарження рішень Комісії виступають лакмусовим папірцем в цьому плані. Такі тенденції в ЄС обумовлюють потребу в посиленні ролі Конституції у застосуванні антимонопольного законодавства в Україні.

Огляд практики Суду ЄС, яка відображає тенденції захисту основоположних прав в ЄС, вказує на те, що рівень та складність питань, з якими стикається та вирішує Суд ЄС в частині захисту основоположних прав в контексті застосування статей 101 та 102 ДФЄС, доволі серйозно випереджає ті, з якими мають справу українські господарські суди при розгляді спорів між суб'єктами господарювання та органами АМКУ, що, зокрема, видно з оглядів АМКУ практики Верховного Суду щодо застосування антимонопольного законодавства [19-21] та незначного місця, яке у цій практиці присвячено питанням захисту прав суб'єктів господарювання під час проваджень органів АМКУ, не те що конституційних, а й навіть тих, які передбачені профільним антимонопольним законодавством. Практика тлумачення конституційних прав в контексті застосування українського антимонопольного законодавства з боку Конституційного Суду України, зокрема, в рамках розгляду конституційних скарг, також нерозвинута [22]. З огляду на це практика тлумачення основоположних прав, відображених в Хартії, з боку Суду ЄС та підходи до організації Комісією своїх процедур, виходячи із цієї практики, можуть розглядатися органами АМКУ та українськими судами як орієнтир для формування підходів до вимог щодо дотримання прав суб'єктів господарювання під час застосування українського антимонопольного законодавства. З огляду на євроінтеграційний рух України поглиблене дослідження та врахування практики Суду ЄС є одним із заходів, який органам АМКУ та українським судам було б доцільно на послідовній основі здійснювати при формуванні своєї практики, зокрема, й з огляду на тлумачення Судом ЄС положень Хартії в контексті застосування конкуренційного права ЄС, тим більше, що при вступі України до ЄС, що, за умови збереження на той час конкуренційного права ЄС у його поточному вигляді, зумовить покладення на органи АМКУ та українські суди обов'язку застосовувати статті 101 та 102 ДФЄС напряму паралельно із застосування відповідного національного українського законодавства, при застосуванні останніми статей 101 та 102 ДФЄС мають дотримуватися права суб'єктів господарювання, передбачені Хартією, відповідно до практики Суду ЄС.

Висновки. Хартія відіграє важливу роль у захисті прав суб'єктів господарювання під час застосування конкуренційного права ЄС, зокрема, статтей 101 та 102 ДФЄС. Положення Хартії поширюються як на провадження ЄК, так і на провадження НКВ щодо застосування вказаних вище статей. Положення Хартії поширюються і на Суд ЄС та суди держав-членів при розгляді питань, пов'язаних із застосуванням статей 101 та 102 ДФЄС, зокрема, при розгляді спорів щодо оскарження рішень ЄК та НКВ, прийнятих за результатами вказаних вище проваджень.

На рівні ЄС як інтеграційного об'єднання Хартія активно використовується суб'єктами господарювання як інструмент захисту своїх прав в рамках проваджень Комісії щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС. Кількість спорів перед Судом ЄС, у яких піднімаються доводи щодо порушення ЄК Хартії, є відчутною та має тенденцію до зростання після набуття Хартією обов'язкової сили у 2009 році. Це відповідно вказує, що на практиці Хартія є не декларативним документом, а дієвим інструментом захисту прав. Випадки успішності доводів суб'єктів господарювання з посиланням на порушення їхніх прав, закріплених у Хартії, є непоодинокими.

Європейські дослідники питань конкуренційного права ЄС відзначають важливу роль, яку Хартія фактично виконує в частині укріплення поваги до та захисту прав суб'єктів господарювання під час застосування статей 101 та 102 ДФЄС: від встановлення високих стандартів процесуальної справедливості та підвищення рівня змістової справедливості до процесуальної конвергенції між провадженнями щодо застосування статей 101 та 102 ДФЄС на Союзному рівні та рівні держав-членів. Практика в ЄС на рівні інтеграційного об'єднання вказує на все більшу важливість та значущість поваги до основоположних прав під час застосування конкуренційного права ЄС як чиннику, який обмежує широкі повноваження та дискрецію Комісії та встановлює підвищені вимоги до правомірності її рішень.

Як найбільш релевантні для процедур антитрасту та ті, на порушення яких суб'єкти господарювання найчастіше посилаються у своїх позовах до Комісії, можна виділити такі закріплені в Хартії права та принципи: (1) право

на приватність (ст. 7); (2) право на належне врядування (ст. 41); (3) право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд (ст. 47); (4) презумпція невинуватності та право на захист (ст. 48); (5) принципи законності та пропорційності кримінального правопорушення та покарання (ст. 49); (6) право не бути двічі засудженим або покараним у кримінальному провадженні за одне і те ж кримінальне правопорушення (ст. 50). У частині вказаних вище прав та принципів Судом ЄС напрацьована значна практика інтерпретації в контексті застосування конкуренційного права ЄС, яку органам АМКУ та українським судам в світлі євроінтеграційного руху доцільно було б враховувати як при тлумаченні сутнісного змісту конституційних прав, так і прав суб'єктів господарювання, передбачених профільним антимонопольним законодавством України, при формуванні вимог до забезпечення та дотримання прав суб'єктів господарювання під час застосування українського антимонопольного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. C 326, 26.10.2012. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (date of reference: 11.03.2024).
3. Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R0001> (date of reference: 11.03.2024).
4. Commission Regulation (EC) No 773/2004 of 7 April 2004 relating to the conduct of proceedings by the Commission pursuant to Articles 81 and 82 of the EC Treaty. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32004R0773> (date of reference: 11.03.2024).
5. Charter of Fundamental Rights of the European Union. C 326, 26.10.2012. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (date of reference: 11.03.2024).
6. Consolidated version of the Treaty on European Union. C 202/1, 07.06.2016. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT> (date of reference: 11.03.2024).
7. Фалалєєва Л.Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу: монографія. Київ: ФОП Кандаба Т. П., 2020. 455 с.
8. Сус М.С. Конституційні засади державного захисту конкуренції в Україні у контексті досвіду Європейського Союзу: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Київ, 2023. 254 с.
9. Forejtová M., Petřík, D., Mádr P. Коментар до ст. 51 Хартії основоположних прав Європейського Союзу. *Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС* / Tomášek M., Šmejkal V. та ін. ; за ред. Tomášek M., Šmejkal V. ; пер. з чеської за ред. Федорової А. та ін. Прага : Wolters Kluwer ČR, 2024. С. 1720-1725. *Вища рада правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
10. Explanations relating to the Charter of Fundamental Rights (2007/C 303/02) dated 14.12.2007. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007X1214%2801%29> (date of reference: 11.03.2024).
11. Directive (EU) 2019/1 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 to empower the competition authorities of the Member States to be more effective enforcers and to ensure the proper functioning of the internal market. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1/oj> (date of reference: 07.03.2024).
12. MacLennan J., Vereecken B., Senoner A. EU Competition Law and EU Charter of Fundamental Rights: An Evolving Partnership. *Concurrences e-Competitions Antitrust Case Laws e-Bulletin*. 2020. No. 96586. 35 P. URL: https://awards.concurrences.com/IMG/pdf/eu_competition_law_and_eu_charter_of_fundamental_rights_an_evolving_partnership.pdf?67674f509367cf0fde4b40b0ff6865dd40476c89376ae9c6209cd05e1bdb5c5ebf145c (date of reference: 11.03.2024).
13. Wils W. P. J. EU Antitrust Enforcement Powers and Procedural Rights and Guarantees: The Interplay Between EU Law, National Law, the Charter of Fundamental Rights of the EU and the European Convention on Human Rights. *World Competition: Law and Economics Review*. 2011. No. 2. Vol. 34. No. 2, June 2011, Concurrences, May 2011, "New Frontiers of Antitrust": 2nd Annual International Concurrences Conference, Paris, February 11, 2011. 32 P. URL: <https://ssrn.com/abstract=1759209> (date of reference: 11.03.2024).
14. Gentile G. Two Strings to One Bow? Article 47 of the EU Charter of Fundamental Rights in the EU Competition Case Law: Between Procedural and Substantive Fairness. *Market and Competition Law Review*. 2020. Vol. 4. No. 2. P. 169-204. DOI: <https://doi.org/10.34632/mclawreview.2020.9525> (date of reference: 11.03.2024).
15. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС / Tomášek M., Šmejkal V. та ін. ; за ред. Tomášek M., Šmejkal V. ; пер. з чеської за ред. Федорової А. та ін. Прага : Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с. *Вища рада правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
16. Icap plc and Others v European Commission: Judgement of the General Court (Second Chamber, Extended Composition) of 10 November 2017, case T-180/15. *InfoCuria Case-law*. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=196541&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=324909> (date of reference: 11.03.2024).
17. European Commission v Icap Management Services Ltd and Icap New Zealand Ltd: Judgment of the Court (Third Chamber) of 10 July 2019, case C-39/18 P. *InfoCuria Case-law*. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=216046&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=322441> (date of reference: 11.03.2024).
18. Kalintiri A. Article 47 of the EU Charter of Fundamental Rights in EU Competition Enforcement: A Quantitative and Qualitative Assessment. *REALaw.blog*. URL: <https://realaw.blog/?p=2111> (date of reference: 11.03.2024).
19. Огляд судової практики Вищого господарського суду України та Верховного Суду України з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції: інформаційний лист Антимонопольного комітету України від 31.12.2017. *Антимонопольний комітет України*. URL: <https://amcu.gov.ua/npas/oglyad-sudovoyi-praktiki-vishchogo-gospodarskogo-sudu-ukrayini-ta-verhovnogo-sudu-ukrayini-z-pitan-zastosuvannya-zakonodavstva-pro-zahist-ekonomichnoy-konkurenciyi> (дата звернення: 11.03.2024).
20. Огляд судової практики Верховного Суду з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції: інформаційний лист Антимонопольного комітету України від 03.06.2022. *Антимонопольний комітет України*. URL: <https://amcu.gov.ua/npas/oglyad-sudovoyi-praktiki-verhovnogo-sudu-z-pitan-zastosuvannya-zakonodavstva-pro-zahist-ekonomichnoy-konkurenciyi?v=6299bc17c0235> (дата звернення: 11.03.2023).
21. Огляд судової практики Верховного Суду з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції за 2022 рік: Інформаційний лист Антимонопольного комітету України від 09.06.2023. *Антимонопольний комітет України*. URL: <https://amcu.gov.ua/npas/oglyad-sudovoyi-praktiki-verhovnogo-sudu-z-pitan-zastosuvannya-zakonodavstva-pro-zahist-ekonomichnoy-konkurenciyi-za-2022-rik?v=6483122419095> (дата звернення: 11.03.2024).
22. Sus M. Practice of the Constitutional Court of Ukraine with respect to State Protection of Competition in Entrepreneurial Activities. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. No. 1. P. 172-181. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_01_2023_FINAL.pdf (date of reference: 11.03.2024).